

EBU'L-BERAKÂT en-NESEFÎ ve BİR FIKIH KLASİĞİ KENZÜ'D-DEKÂİK

Yrd. Doç. Dr. Ahmet YAMAN*

Giriş

I. Ebu'l-Berakât en-Nesefî

A. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

B. Eserleri

II. Kenzü'd-Dekâik

A. Telif sebebi, Kaynakları ve Neşri

B. Muhtevası, Sistematiği ve Metodu

C. Kenzü'd-Dekâik Üzerine Yapılan Çalışmalar

Giriş

İslamî anlayışa göre, asıl Kanun Koyucu (Şâri' ya da müşerri') olan Yüce Allah tarafından temel çerçevesi çizilen⁽¹⁾ İslam hukuku, O'nun elçisi Hz. Muhammed'in (s. a.v.) beyanı ve örnekliliğiyle⁽²⁾ belli bir açıklığa kavuşturulmuş; ama büyük ölçüde müslüman hukukçuların bu iki kaynağa getirdikleri yorumlarla gelişip oluşmuş bir hukuk sistemidir. Müslüman müctehitler, ellerindeki Kutsal Metni ve buna ilişkin Nebevî yorumu, devraldıkları hukukî miras ile de yoğurarak kendi dönemleri için mâkul, yaşanılır ve herşeyden önemlisi meşru çizgide problem çözücü bir hukuk anlayışı ortaya koymuşlardır. Genel olarak hukuk tarihi üzerinde yapılacak kısa projeksiyonlu bir araştırma bile bize, İslam hukukçularının ne devâsâ bir hukuk edebiyatı mirası bıraktıklarını gösterecektir.

Gerçekten de, zaten yazıyla tesbit edilen Kur'ân, ve önce sadırlarda iken sonra satırlara kaydedilen Sünnet'i bir tarafa bırakırsak, İslam hukukunun, Râşid Halifeler döneminden itibaren önce mektup sonra da risâle/kitapçık boyutunda yazıyla kayıt altına alındığını, bunların da daha sonra sistematik fıkıh ürünlerine inkişâf ettiğini görürüz.

Bu cümleden olarak meselâ ilk halife Hz. Ebu Bekr (r. a.), sâime olan

* S.Ü. İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı..

(1) En'âm, 6/57; Yûsuf, 12/40, 67; Nisâ, 4/105; Mâide, 5/48-50.

(2) Nisâ, 4/65; Ahzâb, 33/36; Necm, 53/34; Haşr, 59/7.

hayvanların zekatı ile ilgili bir risâle kaleme almış ve bunu Enes b. Mâlik (r. a.) eliyle Bahreyn'e göndermiştir⁽³⁾. Aynı şekilde O, Şam bölgesinde bulunan komutanlarına *ribâ* hükümlerini içeren mektuplar yazmıştır⁽⁴⁾. Siyasî ve idarî kurumsallaşmanın büyük oranda kendi zamanında gerçekleştiği ikinci halife Hz. Ömer (r. a.), uluslararası hukukun yazılı kaynakları olan anlaşmalar da dahil olmak üzere, hukukî ürünleri yazılı olarak bir sandıkta muhafaza ediyordu⁽⁵⁾. Hadis kaynakları bize, özellikle yargı kararlarını kapsayan benzer bir müdevvenâtın, Hz. Ali (r. a.) tarafından da meydana getirildiğini haber vermektedir⁽⁶⁾.

İşte böyle bir tarihî arka plana sahip olan İslam hukuk edebiyatı, takip eden zaman dilimi içerisinde sistematikleşerek ve kapsama alanını genişleterek gelişmiş, Emevîlerin (41-132/661-750) son, Abbasîlerin (132-656/750-1258) ilk döneminden itibaren klasiklerini vermeye başlamıştır⁽⁷⁾. Bizim burada bahse konu edineceğimiz *Kenzü'd-Dekâik*, muhtasarlar (*muhtasarât*) ya da metinler (*mutûn*) olarak bilinen ve detaylarla delil tartışmasına girmeden, doğrudan bağlı bulunulan doktrin normlarını sıralamayı hedefleyen kitaplar grubuna ait bir klasik üründür. Onun klasikliği, fıkıh tarihinin kendisinden sonraki dilimi içinde sürekli bir müracaat kaynağı olarak algılanması ve üzerine çokça şerh, hâşiye ve ta'lik çalışması yapılmasından kaynaklanmaktadır.

Bu genel girişten sonra aşağıda önce Ebu'l-Berakât en-Nesefî'yi tanıtmaya, ardından da *Kenzü'd-Dekâik*'a daha yakından bir bakış yapmaya çalışacağız.

I. Ebu'l-Berakât en-Nesefî

Hicrî VII. /milâdî XIII. yüzyılın yetiştirdiği önemli simalardan birisi de *Hâfizuddîn* lakabıyla anılan *Ebu'l-Berakât* künyeli Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî'dir. Geride bıraktığı muhalled eserleri ve İslam hukuk tarihinde temayüz etmiş öğrencileriyle haklı bir şöhret kazanan en-Nesefî, öncelikle hanefî bir usûlcü ve fakih, sonra da müfessir ve mütekellimdir. Fakat ne yazık ki, bu özelliklerine rağmen tabakât ve terâcim kaynakları, onun hayatının değişik safhalarına ait detayları kaydetmemişler, bize çok sade bir Ebu'l-Berakât portresi sunabilmişlerdir.

(3) Muhammed Yusuf Musa, *Târîhu'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 184; Yaman Ahmet, "*Neş'etü Edebi'l-Fıkhî'l-İslâmî ve Tatavvuruh*", s. 237.

(4) Hamidullah Muhammed, *Mecmûatü'l-Vesâik*, vesika no: 301/b.

(5) Hamidullah, *Mecmûatü'l-Vesâik*, s. 24.

(6) Müslim, "*Mukaddime*", 4.

(7) bkz. Yaman, "*Neş'etü Edebi'l-Fıkhî'l-İslâmî ve Tatavvuruh*", s. 240-241 ve buradaki diğer kaynaklar.

A. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Ebu'l-Berakât en-Nesefî, günümüz Özbekistan'ının Suğd bölgesindeki Nesef şehrinde doğmuştur⁽⁸⁾. Yunan kaynaklarında *Sogdiana* diye anılan⁽⁹⁾ Suğd, Buhârâ'nın doğusundaki Debûsiye'den başlayıp Semerkand'a kadar uzanan bir coğrafya parçasını içine almakta, Nesef de bu parça içinde Buhârâ'nın güneydoğusunda, onu Belh'e bağlayan yol üzerinde bulunmaktadır⁽¹⁰⁾. Mâverâü'n-Nehr bölgesi içinde bulunan Nesef, bazı kaynaklarda *Nahşab*⁽¹¹⁾, bazılarında *Nesif*⁽¹²⁾ ismiyle de anılmıştır. Topraklarının verimliliği yanında ilim ve kültür merkezi olarak da münbit bir yer olan⁽¹³⁾ Nesef, Ebu'l-Berakât'dan önce yine Nesefî nisbesiyle anılan birçok ilim adamını yetiştirmiştir. Bunlar arasında "el-Akâid"i ile İslam dünyasında tanınan Ebu Hafs Ömer en-Nesefî (537/1142)⁽¹⁴⁾; Alâuddin es-Semerkandî'nin (538/1144) hocası olan Ebu'l-Muîn Meymûn en-Nesefî (508/1114)⁽¹⁵⁾; hilâf bilgini Burhanuddin Muhammed en-Nesefî (687/1288)⁽¹⁶⁾ önde gelenlerdendir.

Biyografi kaynakları Ebu'l-Berakât en-Nesefî'nin doğum tarihine ilişkin olarak herhangi bir rakam vermezler. Bununla birlikte biz, onun hocaları içinde en erken vefat eden Şemsüleimme Muhammed el-Kerderî'yi temel alarak muhtemelen hicrî 600'lü yılların yani VII. yüzyılın ilk yarısında doğduğunu söyleyebiliriz. Zira el-Kerderî 642/1244 yılında vefat etmiştir⁽¹⁷⁾.

en-Nesefî'nin ilim hayatına bir öğrenci olarak atıldığı yıllarda Mâverâü'n-

-
- (8) İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, 2/247; Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, 1/270, 2/367; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 101; Heffening, "al-Nasafî", El, 7/969; Hitti Philip, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, 3/727-728; Çetiner Bedreddin, *Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Medârik Tefsiri*, s. 28.
- (9) Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, 2/509.
- (10) Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 5/285; Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, "Kârşî", 5/3510; Çetiner, a.g.e., s. 30; Minorsky, "Nakhshab", El, 7/925.
- (11) Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 5/285; Minorsky, "Nakhshab", El, 7/925.
- (12) Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 102.
- (13) Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, "Nesef"; 6/4575; "Kârşî" 5/3510; Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, 2/538; Çetiner, *Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Medârik Tefsiri*, s. 30.
- (14) Hayatı ve eserleri için bkz. Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, 2/657 vd.; İbn Kutlûbuğâ, *Tâcu't-Terâcim*, s. 47; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 149; İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ârifin*, 1/783; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, 7/304; Özel, *Hanevî Fıkıh Alimleri*, s. 47.
- (15) Hayatı ve eserleri için bkz. Kuraşî, a.g.e., 3/527; İbn Kutlûbuğâ, a.g.e., s. 78; Leknevî, a.g.e., s. 216; İsmail Paşa, a.g.e., 2/487; Kehhâle, a.g.e., 13/66; Zirikli, *el-A'lâm*, 6/185; Wensinck, "al-Nasafî", El, 17/969; Özel, a.g.e., s. 43-44.
- (16) Hayatı ve eserleri için bkz. Kuraşî, a.g.e., 3/351; Zirikli, *el-A'lâm*, 7/260; Brockelmann, *GAL*, 1/615.

Nehr bölgesi, Moğol istilasının yaralarını sarmakla meşguldü. XII. yüzyılın sonlarında buradan başlayıp Bağdat-Şam hattına kadar bütün İslam dünyasını kasıp kavuran Moğollar, sadece askerî ve vahşî bir istila ile yetinmemiş aynı zamanda ilim, kültür ve medeniyet menbalarını da kurutmaya çalışmışlardı. İşte böyle bir etkiye maruz kalan Neseft'e⁽¹⁸⁾ arta kalan ulemadan dersler alan Ebu'l-Berakât, bunlar arasında özellikle Şemsuleimme Muhammed b. Abdissetâr el-Kerderî (642/1244), Hamîdüddîn ed-Darîr Ali b. Muhammed er-Râmîşîni el-Buhârî (666/1268)⁽¹⁹⁾, Bedruddîn Hâherzâde Muhammed b. Mahmud el-Kerderî (651/1253) gibi alimlerde okumuştur⁽²⁰⁾.

Eğitimini tamamladıktan sonra bugün İran sınırları içinde kalan Kirman'daki *el-Kutbiyyetü's-Sultâniyye*⁽²¹⁾ medresesinde müderrisliğe başlayan Ebu'l-Berakât, bu görevi sırasında pek çok ilim adamı yetiştirmiş ve neredeyse hepsi de klasikler arasında sayılan kıymetli eserler telif etmiştir⁽²²⁾. Hanefî fıkıh edebiyatı içinde *mutûn-ı erbâ'a* olarak gruplandırılan dört temel metinden birisi olan *Mecma'u'l-Bahrayn*⁽²³⁾ müellifi Muzafferuddîn İbnü's-Sâ'âtî (694/1294)⁽²⁴⁾ ve *el-Hidâye*⁽²⁵⁾ şârihlerinden biri olan Hüsâmüddîn Hüseyin b. Ali es-Siğnâkî (711 veya 714/1311 veya 1314)⁽²⁶⁾, onun en meşhur öğrencilerindendir⁽²⁷⁾.

- (17) Kuraşî, a.g.e., 3/229; İbn Kutlûbuğâ, a.g.e., s. 64; Brockelmann, GAL, 1/474; Özel, a.g.e., s. 64.
- (18) Hitti, a.g.e., 3/727-728; Çetiner, a.g.e., s. 28.
- (19) Hayatı ve eserleri için bkz. Leknevî, a.g.e., s. 125; İsmail Paşa, a.g.e., 1/711; Kehhâle, a.g.e., 7/217; Özel, a.g.e., s. 68.
- (20) İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, 2/247; Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, 1/270; Kâsım b. Kutlûbuğâ, *Tâcu't-Terâcim*, s. 30; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behîyye*, s. 102; Gibb-Kramers, "*al-Nasafi*", s. 439; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 72 (Özel, 586/1190 yılında vefat eden Ahmed b. Muhammed el-Attâb' da en-Neseft'in hocaları arasında sayar ki bu, tarihen mümkün değildir.); Çetiner, *Ebu'l-Berakât en-Nesefti ve Medârik Tefsiri*, s. 30-31.
- (21) Özel, *el-Kutbiyye ve es-Sultaniyye* diye iki ayrı medrese ismi verir ki, (*Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 72) bu yanlıştır. İkisi, tamlama olarak tek medreseyi göstermektedir.
- (22) Heffening, "*al-Nasafi*", EI, 7/969.
- (23) bkz. Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2/1599; Brockelmann, GAL, 1/477; Suppl., 1/658.
- (24) Hayatı ve eserleri için bkz. Kuraşî, a.g.e., 1/208, 212; İbn Kutlûbuğâ, a.g.e., s. 6; Özel, a.g.e., s. 70; Suter-Vernet, "*İbn Al-Sa'ati*", EI, 3/921.
- (25) el-Merğînânî (593/1197), *el-Hidâye Şerh Bidâyeti'l-Mübtedî* (Kalkûta 1234, Kazan 1888)
- (26) Hayatı ve eserleri için bkz. Kuraşî, a.g.e., 2/114-116; İbn Kutlûbuğâ, a.g.e., s. 25; Leknevî, a.g.e., s. 62; Ziriklî, a.g.e., 2/268; Brockelmann, GAL, 1/468; Suppl. 1/644; Kehhâle, a.g.e., 4/28.
- (27) Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behîyye*, s. 102; Heffening, "*al-Nasafi*", EI, 7/969; Gibb-Kramers, "*al-Nasafi*", s. 439.

Arkasında, biraz sonra değineceğimiz birçok eser bırakan ve fıkıh usûlü ile furûundaki derin ilmi sebebiyle "mezhepte müctehid" olarak nitelenen⁽²⁸⁾ Ebu'l-Berakât en-Nesefî, Bağdat'a yaptığı bir ziyaretten sonra ülkesine dönerken Huzistan'ın İzec bölgesinde vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir⁽²⁹⁾. Vefat tarihiyle ilgili olarak kaynaklar genellikle hicrî 710 yılının Rabî'u'l-evvel ayını (Ağustos 1310) vermektedirler. Bununla birlikte İbn Hacer (852-1448), VIII. yüzyıl alimlerini tanıttığı eserinde, İbn Tağrıberdî *el-Menhelü's-Sâfi*'sinde onun 701 yılının Rabî'u'l-evvel ayında vefat ettiğini kaydetmektedirler⁽³⁰⁾ ki, bu herhalde bir istinsah hatası olmalıdır. Sözkonusu tarih ihtilafına değinen hanefî tabakât yazarlarından el-Leknevî (1304/1886), yine bir hanefî fakihî ve tabakât yazarı Kâsım b. Kutlûbuğâ'nın (879/1474) *el-Asl fi Beyâni'l-Vasl ve'l-Fasl* isimli risalesinde Ebu'l-Berakât'ın 710 yılından sonraki bir tarihte vefat ettiğini söylediğini nakletmektedir⁽³¹⁾.

B. Eserleri

İslamî ilimlerin birçok alanında mütebahhir bir alim olan Ebu'l-Berakât en-Nesefî, bu ilimlerin hemen her şubesinde eser vermiş bir şahsiyettir. Bir kısmını Kirman'daki medrese hocalığı sırasında ders kitabı olarak hazırladığı eserleri, vefatından sonra da şerhleri ve haşiyeleriyle sürekli olarak takip edilmiştir⁽³²⁾. Burada Ebu'l-Berakât'a ait temel eserler ile onlar üzerine yapılan çalışmalara yer vereceğiz⁽³³⁾.

1. Menâru'l-Envâr منار الأنوار: İslam hukuk metodolojisine dair meşhur bir özettir. *Menâru'l-Usûl* ya da *el-Menâr fi'l-Usûl* olarak da kaydedilen eser, Fahru'l-İslam el-Pezdevî (482/1089) ile Şemsuleimme es-Serahsî'nin (483/1090) *el-Usûl* ismini taşıyan eserlerinden özetlenerek meydana getirilmiştir. Müellifin kendisi tarafından da şerhedilen bu eser, ilim dünyasında fevkalâde bir itibar görmüş ve üzerine otuzdan fazla şerh ile hâşiye yazılmıştır⁽³⁴⁾

(28) Leknevî, a.g.e., s. 102.

(29) Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, 1/270 (krş. Heffening, "al-Nasafi" EI, 7/969); Kasım b. Kutlûbuğâ, *Tâcu't-Terâcim*, s. 30; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 102; İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ârifin*, 1/464; Heffening, "al-Nasafi", EI, 7/969; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 72.

(30) İbn Hacer, *ed-Duraru'l-Kâmine*, 2/247; Heffening, "al-Nasafi", EI, 7/969.

(31) Leknevî, a.g.e., s. 102; bkz. Çetiner, *Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Medârik Tefsiri*, s. 32 (42. dipnot).

(32) Heffening, "al-Nasafi", EI, 7/969; Çetiner, a.g.e., s. 33.

(33) Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2/1515-1517, 1168, 1824, 1867, 1997, 2034; İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ârifin*, 1/464; Serkis, *Mu'cemu'l-Matbûât*, 2/1853; Brockelmann, *GAL*, 2/251; *Suppl.*, 1/761, 2/263; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/192; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, 6/32; Heffening, "al-Nasafi", EI, 7/969; Çetiner, a.g.e., s. 33-39; Özel, a.g.e., s. 72.

ki, en meşhurları şunlardır:

a. Ekmelüddîn el-Bâbertî (786/1384), *el-Envâr Şerhu'l-Menâr* (Yeni Cami, 337)

b. Kasım b. Kutlûbuğâ (879/1474), *Hulâsatu'l-Efkâr Şerh Muhtasari'l-Menâr* (thk. Züheyr b. Nâsır, Dimaşk-Beyrut, 1413/1993)

c. İbn Melek İbn Ferište (885/1480), *Mebâriku'l-Ezhâr fî Şerh Menâri'l-Envâr* (İstanbul 1315)

d. Zeynüddîn b. İbrahim b. Nuceym (970/1562), *Şerh Menâri'l-Envâr* (Nuruosmaniye 1352)

e. Muhammed Alâuddin Haskefî (1088/1677), *İfâdetü'l-Envâr* (İbn Âbidîn'in *Nesemâtü'l-Eshâr* hâşiyesiyle birlikte, Kahire 1328)

Şerhleriyle beraber medreselerde ve İslam aleminin diğer bölgelerinde yüzyıllarca okunan bu fıkıh usûlü metni, 1287/1870 yılında Delhi'de, 1298/1880 yılında Bulak'ta ve haşiyeli olarak 1315 yılında İstanbul'da basılmıştır.

2. Keşfu'l-Esrâr كشف الأسرار : Yukarıdaki eserin şerhidir. İki cilt halinde 1316/1898 yılında Bulak'ta basılmıştır.

3. el-Münevvir المنور : Carl Brockelmann'ın (1956) tesbitine göre yine kendi eseri Menârü'l-Envâr üzerine yazdığı bir şerhtir.⁽³⁵⁾

4. el-Vâfi الوافي : Hanefî mezhebinin müdevvini İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (189/805) *el-Usûl* diye anılan *Zâhiru'r-Rivâye* kitaplarının ve özellikle *el-Câmi'u's-Sağîr* (Leknev 1292, 1294) ile *el-Câmi'u'l-Kebîr* (Haydarâbad 1356, Kahire 1356) ve *ez-Ziyâdât*'ının (Süleymaniye Ayasofya 1385, Lâleli 946) meselelerini bir araya getiren bir furû' kitabıdır. Kâtip Çelebi (1067/1656) ve el-Leknevî, el-İtkânî'nin *Ğâyetü'l-Beyân*'ına atfen eserle ilgili olarak şu bilgiyi verirler: en-Nesefî, el-Merğînânî'ye (593/1197) ait olan *el-Hidâye*'yi şerhetmeye yöneldiğinde dönemin büyük fakihlerinden Tâcu's-Şerîa el-Mahbûbî (8/14. yüzyıl) 'bu'ona yakışmaz' der. Bunu duyan en-Nesefî, niyetinden vazgeçer ve tıpkı *el-Hidâye* gibi bir eser yazmaya koyulur. Neticede *el-Vâfi*'yi meydana getirir. Sonra da bunu *el-Kâfi* adıyla şerheder. İşte bu son kitap, tıpkı *el-Hidâye*'nin şerhi gibidir.⁽³⁶⁾ (Berlin 4574; Paris 890; Yeni Cami 484/4).

(34) Sözkonusu şerh ve haşiyeleri topluca görmek için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2/1824-1827; Atay Hüseyin, "İslam Hukuk Felsefesi Bibliyografyası", s. 121-129.

(35) Brockelmann, GAL, 2/250.

(36) Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2/1997; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 101.

5. el-Kâfi الكافي : Yukarıdaki *el-Vâfi*'nin şerhi olan bu eser de henüz matbu değildir. Kâtip Çelebi gibi el-Leknevî'nin ifadesine göre de⁽³⁷⁾ sanki *el-Hidâye*'nin şerhi gibidir. (Süleymaniye Amcazâde Hüseyin Paşa, 203-205; Ayasofya O. 1306-1308)

6. Kenzü'd-Dekâik كنز الدقائق : Biraz sonra genişçe ele alacağımız bu eser, *el-Vâfi*'nin özeti mahiyetindedir. Günlük hayatta sık karşılaşılan meseleleri ve bunlara ait hükümleri biraraya getirmiştir. 1259/1843 yılında Londra'da, 1287/1870 yılında Delhi'de yayımlanmıştır⁽³⁸⁾.

7. el-Müstasfâ fi Şerhi'n-Nâfi' المستصفى في شرح النافع : Nâsiruddîn Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî'nin (656/1258) *furû'* fıkıhla ilgili en-Nâfi' adlı eserinin şerhidir. Bu eserini 665/1266 yılında tamamlayan Ebu'l-Berakât, burada kullandığı bazı tabirlere şöyle açıklık getirmiştir: "Kitapta kullanılan *"allâme"*den kasıt, Şemsuleimme el-Kerderî'dir; *"üstaz"*dan maksat Hamîdüddîn ed-Darîr'dir. *"el-Mebûsût"* ise es-Serahsî'nin eseridir ve ana kaynak da odur⁽³⁹⁾.

8. el-Müstasfâ المستصفى : The Encyclopaedia of Islam'a "Al-Nasafi" maddesini yazanlardan W. Heffening ve ona atfen Bedreddin Çetiner, bu eserin Ebu Hafs Ömer en-Nesefî'ye (537/1142) ait olan *el-Manzûme fi'l-Hılâf* isimli kitap üzerine yazılmış kolay anlaşılır bir şerh olduğunu kaydetmektedirler⁽⁴⁰⁾. Kanaatimce bu tesbit, mezkur kitabın yukarıdaki en-Nâfi' şerhi olan *el-Müstasfâ* ile karıştırılmasından dolayı yanlış bir tesbittir. Zira Ebu'l-Berakât, söz konusu *el-Manzûme fi'l-Hılâf*'ı, aşağıda kaydedeceğim *el-Musaffâ* isimli eserinde şerhetmiştir. Bir diğer ifadeyle Ebu'l-Berakât'ın *el-Müstasfâ* ismini taşıyan tek kitabı vardır ve o da en-Nâfi' in şerhidir.

9. el-Musaffâ المصفى : Hanefî fakihî Ebu Hafs en-Nesefî'nin *hılâf* yani bir anlamda mezheplerarası mukayeseye dair yazdığı *el-Manzûmetu'n-Nesefiyye* adlı eserinin şerhidir. Nitekim 670/1271 yılında tamamlanan eserin sonundan Kâtip Çelebi'nin yaptığı şu alıntı da bunu göstermektedir: "*en-Nâfi*'nin şerhi olan *el-Müstasfâ mine'l-Müsteufâ*'yı tamamladığımda bazı dostlarım benden, *el-Manzûme* üzerine bir şerh yazmamı istediler. Ben de onu şerhettim ve ona *el-Musaffâ* ismini koydum⁽⁴¹⁾. "Ebu'l-Berakât'ın bu kendi ifadesi, aynı

(37) Leknevî, a.g.e., s. 101.

(38) Serkîs, *Mu'cemu'l-Matbûât*, 2/1853.

(39) Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2/1867; ayrıca bkz. Çetiner, *Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Medârik Tefsiri*, s. 38.

(40) Heffening, "al-Nasafi", 7/969; Çetiner, a.g.e., s. 37.

(41) Kâtip Çelebi, a.g.e., 2/1867; Çetiner, a.g.e., s. 37.

zamanda, yukarıdaki *el-Müstasfâ*'larla ilgili tesbitimizi de teyit etmektedir.

10. Şerhu'l-Hidâye شرح الهداية : Bağdatlı İsmail Paşa (1920), her ne kadar en-Nesefî'ye ait bu isimde bir kitaptan bahsediyorsa da⁽⁴²⁾, İbn Kutlûbuğâ ve el-Leknevî'ye göre o, *el-Hidâye* üzerine bir şerh yazmamıştır⁽⁴³⁾. Kâtip Çelebi ise bir yerde böyle bir eserin ona nisbetini reddederken⁽⁴⁴⁾ bir başka yerde onaylamaktadır⁽⁴⁵⁾. Yukarıda Ebu'l-Berakât'ın *el-Vâfi* isimli eserini dile getirirken bu noktaya da değinmiş ve onun önceden *el-Hidâye*'ye şerh yazmak gibi bir niyeti varken sonradan bundan vazgeçip tamamen kendisine ait müstakil bir eser vücuda getirdiğini belirtmiştik.

11. Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl مدارك التنزيل وحوادث التأويل : Dirâyet türü tefsirlerin en meşhurlarından olan bu eseri 1271/1854 yılında Delhi'de, 1279/1862 yılında iki cilt halinde Bombay'da basılmıştır⁽⁴⁶⁾. *Medârik* üzerine Bedreddin Çetiner, *Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Medârik Tefsiri* isimli bir doktora tezi hazırlamıştır⁽⁴⁷⁾.

12. Umdetu'l-Akâid عمدة العقائد : Akâid ve kelimine dair bir kitaptır. ez-Ziriklî, yazma halinde olduğunu zikretmiştir⁽⁴⁸⁾; oysa 1843 yılında William Cureton tarafından Londra'da neşredilmiştir⁽⁴⁹⁾. Müellifin bu kendi eserine *el-İ'timâd* isimli bir şerhi de vardır⁽⁵⁰⁾. (Süleymaniye Ayasofya K. 2312; Fatih, 3085)

13. Şerhu'l-Müntehab fi Usûli'l-Mezheb شرح المنتخب في أصول المذهب : Muhammed b. Muhammed el-Ahsîketî'nin (644/1247) akâid ve kelim alanındaki *el-Müntehab fi Usûli'l-Mezheb* isimli kitabına yazdığı bir şerhtir⁽⁵¹⁾. (Süleymaniye Şehid Ali Paşa, 660; Fatih, 1318)

14. Bunların dışında kaynaklarda Ebu'l-Berakât en-Nesefî'ye atfedilen başka eserler de bulunmaktadır⁽⁵²⁾. Şöyle ki:

(42) İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Â-rifin*, 1/464; ayrıca bkz. Brockelmann, *GAL, Suppl.*, 2/268.

(43) İbn Kutlûbuğâ, *Tâcu't-Terâcim*, s. 30; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 101.

(44) Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2/1515.

(45) Kâtip Çelebi, a.g.e., 2/2034; bkz. Çetiner, *Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Medârik Tefsiri*, s. 32.

(46) Serkis, *Mu'cemu'l-Matbûât*, 2/1853.

(47) Çetiner, *Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî (710/1310) ve Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* adlı eseri, Erzurum 1984. Bu tez daha sonra İstanbul'da 1995 yılında yayımlanmıştır.

(48) Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/192.

(49) Gibb-Kramers, "*al-Nasafi*", s. 439.

(50) Başka şerhleri için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 2/1168-1169; Çetiner, a.g.e., s. 39.

(51) Heffening, "*al-Nasafi*", *El*, 7/969.

a. *el-Kunye fi'l-Fıkh القنية في الفقه*
(Süleymaniye Süleymaniye 1355)

b. *el-Vâfi Şerh Muhtasari'l-Müntehâ الوافي شرح مختصر المنتهى*
(Nuruosmaniye 1337; Süleymaniye Fatih 1363)

c. *Şerh Kasîdeti'l-Lâmiyye fi't-Tevhîd شرح قصيدة اللامية في*⁽⁵³⁾

التوحيد

d. *el-Müstevfâ المستوفى*⁽⁵⁴⁾

e. *Mi'yâru'n-Nazar معيار النظر*
(Köprülü 530)

f. *el-Leâli'l-Fâhıra fî Ulûmi'l-Âhıra اللآلي الفاخرة في علوم الآخرة*⁽⁵⁵⁾

g. *Fedâilu'l-A'mâl فضائل الأعمال*⁽⁵⁶⁾

h. *Fâide Muhimme li Def'i Külli Nâzile Mülimme*⁽⁵⁷⁾

فائدة مهمة لدفع كل نازلة ملمة

Müteahhirûn fakihler içinde mümtaz bir yeri olan en-Nesefî, hanefî mezhebinin ikinci devri olan ve Hasan b. Ziyâd'ın (204/819) ölümüyle başlayan "genişleme ve gelişme" devrinde yaşamış, eserleriyle bu genişleme ve gelişmeye katkıda bulunmuştur. O'nun vefatıyla da bu devir kapanmış, üçüncü devir olan "yerleşme devri" başlamıştır⁽⁵⁸⁾. Hanefî mezhebi tabakât müelliflerinden el-Leknevî, en-Nesefî'yi "zamanında kâmil ve eşsiz bir imam; fıkhıta ve usûlde lider, hadiste ve hadis ilimlerinde üstün idi" diye tavsif eder⁽⁵⁹⁾. Biz buna bir de müfessir ve mütekellim yönünü eklersek gerçekten de zamanının imamı olduğunu açıkça görebiliriz.

Osmanlı coğrafyasının meşhur hanefî fakihlerinden İbn Kemâl Paşazâde (940/1533), mezhebin hukukçularını yedi tabakaya ayırdığı meşhur tasnifinde,

(52) bkz. Çetiner, *Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Medârik Tefsiri*, s. 33-39.

(53) Brockelmann, *GAL, Suppl.* 1/764.

(54) İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ârifin*, 1/464.

(55) İsmail Paşa, a.g.e., 1/464.

(56) İsmail Paşa, a.g.e., 1/464; Brockelmann, *GAL*, 2/253.

(57) Brockelmann, *GAL, Suppl.* 2/268.

(58) Muhammed İ. Ahmed, *el-Mezheb inde'l-Hanefiyye*, s. 5. Hanefî mezhebinin doktriner gelişimi ve bunun fıkıh edebiyatındaki izleri için şu makale de fikir vericidir: Ya'akov Meron, "The Development of Legal Thought in Hanafi Texts" *Studia Islamica* 30 (1969), s. 73-118.

(59) Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 101-102.

Ebu'l-Berakât'ı altıncı tabaka olan "*temyîz ashabi*" arasında saymıştır⁽⁶⁰⁾. Bu tabakadaki fakihlerin özelliği, en güçlü ile güçlü ve zayıf görüşü tesbit edebilmeleri; *Zâhiru'r-Rivâye* ile *Nâdiru'r-Rivâye* arasında ayırım yapabilmeleridir⁽⁶¹⁾.

Bununla beraber en-Nesefî, başka tasniflerde "*mezhepte müctehid*" grubunda da sayılmıştır. Hatta, mutlak icthad dört mezheb imamıyla nihayet bulmuş, mezhebteki icthad ise en-Nesefî ile sona ermiş ve ondan sonra da mezhepte müctehid gelmemiştir gibi hayli iddialı bir önerme bile dile getirilmiştir⁽⁶²⁾.

en-Nesefî'nin kadrü kıymetini göstermek için söylenmiş bu sözlerin, objektif ilim zihniyetiyle düşünüldüğü zaman çok tartışma götürür birer tesbit olduğu görülebilir. Zira, icthad kapısının kapatıldığı (mesdûd) veya kapandığı (münsed) yolundaki iddialar da, aslında başlı başına bir icthattır. Kıyamete kadar yeni meseleler zuhur edeceğine göre, bunlara İslam hukuku kaynaklarından hareketle cevaplar bulacak ilim adamları (müctehitler) da varolacaktır. Aksi takdirde İslam Hukuku, olaylara hakim olma seyyaliyetini kaybedecek ve statik bir kimlik kazanacaktır. Böyle olunca da, hayatı düzenleyen başka kural ve hukuk sistemlerine ihtiyaç duyulacaktır.

II. Kenzü'd-Dekâik

Hanefî mezhebi fıkıh müellefâtı üç ana grupta meydana gelmiştir:

1- Muhtasarlar (ya da metinler): Mezhepteki mutemet ve râcih görüşü seçen, görüşler arasında tercihler yapan, delilleri zikretmeden kısaca meseleleri vazeden kitaplardır. Metinler yani muhtasarlar, mezhepteki en muteber görüşü nakil için yazılmışlardır. Bundan dolayı bir meselenin hükmü açıklanırken ve fetva verilirken en önce bakılacak kaynaklar, metinlerdir. Metinler, şerhlerden, şerhler de vâkiât ve fetvâ kitaplarından daha öncelikli bir konuma sahiptir⁽⁶³⁾.

2- Şerhler: Muhtasarları açıklayan, delilleri zikreden, diğer mezhep ve görüşlere de atıflar yapan kitaplardır.

3- Fetvâ ve vâkiât (nevâzil) kitapları: Ferdî icthatları ihtiva eden ve yeni ortaya çıkmış olup da mütekaddimün tarafından hükmü açıklanmamış meseleleri hükme kavuşturan kitaplardır⁽⁶⁴⁾.

(60) İbn Kemâl, *Risâle fî Tabakâti'l-Fukahâ*, s. 27; İbn Âbidîn, "*Ukûd Resmî'l-Müftî*", s. 11-12.

(61) İbn Kemâl, *Risâle fî Tabakâti'l-Fukahâ*, s. 27; İbn Âbidîn, "*Ukûd Resmî'l-Müftî*", s. 11-12.

(62) Leknevî, a.g.e., s. 101-102; Muhammed I. Ahmed, *el-Mezheb inde'l-Hanefiyye*, s. 24.

(63) İbn Âbidîn, "*Ukûd Resmî'l-Müftî*", s. 36.

İşte Kenzü'd-Dekâik, fıkıh edebiyatında, muhtasarlar grubuna dahil bir eserdir. Hanefîler arasında çok büyük kıymet kazanmış bir metin olan Kenzü'd-Dekâik, el-Kudûrî'nin (428/1036) "*el-Muhtasar*"ı ve Tâcu'ş-Şerîa el-Mahbûbî'nin (673/1274) "*el-Vikâye*"si ile beraber "*el-Mütûnu's-Selâse*" (üç metin) içinde, el-Mavslî'nin (683/1284) "*el-Muhtâr*"ı, Tâcu'ş-Şerîa'nın "*el-Vikâye*"si ve İbn Sâ'âtî'nin (694/1294) "*Mecmeu'l-Bahrayn*"ı ile beraber "*el-Mütûnu'l-Erba'a*" (dört metin) içinde sayılmış⁽⁶⁵⁾ ve bizim Osmanlı medreselerinde de yıllarca temel ders kitapları arasında okutulmuştur⁽⁶⁶⁾.

Bugün bile, İslâm hukukuyla meşgul olanlar arasında en meşhur ve en çok müracaat edilen metinlerden biri el-Kudûrî'nin "*el-Muhtasar*"ı, diğeri de en-Nesefî'nin "*Kenzü'd-Dekâik*"ıdır. Hatta günümüz Lübnanlı ilim adamlarından Subhî Mahmesânî'nin ifadesine göre Kenzü'd-Dekâik, diğer metinlere göre daha şöhretli bir konum kazanmıştır⁽⁶⁷⁾.

A- Telif Sebebi, Kaynakları ve Neşri:

en-Nesefî, kitabının mukaddimesinde eseri telif sebebini şöyle açıklar: "*İnsanlar daha çok muhtasarlara yöneldiği ve insan psikolojisi hacimli eserlerden kaçındığı için, daha yaygın ve daha çok karşılaşılan meseleleri toplayarak el-Vâfi'yi özetlemek istedim. İşte meydana gelen bu yeni esere de "Kenzü'd-Dekâik" ismini verdim.*"⁽⁶⁸⁾

el-Vâfi'nin şerhi olan *el-Kâfi*'yi, Ebu'l-Berakât'ın 684/1285 yılında tamamladığı bilindiğine göre⁽⁶⁹⁾, Kenzü'd-Dekâik bundan daha sonraki bir tarihte yazılmış olmalıdır. Bu bilgi bize aynı zamanda, Kenzü'd-Dekâik'in, Ebu'l-Berakât en-Nesefî'nin olgunluk ve ustalık dönemine ait bir ürün olduğunu da göstermektedir.

Muhtasar eserlerde müellifler, genellikle kaynaklarından bahsetmemişlerdir. Keza Ebu'l-Berakât en-Nesefî de, Kenzü'd-Dekâik'ta kaynakları hakkında bir bilgi vermemiştir. Fakat biz, O'nun bu kitabını yine kendi kitabı olan *el-Vâfi*'yi özetleyerek meydana getirdiğini bildiğimize göre, *el-Vâfi*'nin kaynaklarını tesbit etmek, aynı zamanda Kenzü'd-Dekâik'in kaynaklarını da tesbit etmek demek olacaktır.

(64) Bu üçlü ayırım ve geniş izahlar için bkz. İbn Âbidîn, "*Ukûd Resmî'l-Müftî*", s. 36; Muhammed İbrahim Ahmed, *el-Mezheb İnde'l-Hanefiyye*, s. 18 vd.

(65) Leknevî, a.g.e., s. 107; Özel, a.g.e., s. 72; Muhammed İ. Ahmed, a.g.e., s. 38-39.

(66) Uzunçarşılı İ. Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, s. 22.

(67) Mahmesânî Subhî, *Felsefetu't-Teşrî*, s. 37; Muhammed İbrahim Ahmed, a.g.e., s. 39.

(68) *Kenzü'd-Dekâik*, I/2.

(69) bkz. Çetiner, a.g.e., s. 33.

el-Vâfi'nin mukaddimesinde Ebu'l-Berakât en-Nesefî kaynaklarını, şu ifadeleriyle kısmen açıklamıştır: "*Fırsat buldukça, "el-Câmiu's-Sağîr" ve "el-Câmiu'l-Kebîr" ile "ez-Ziyâdât"'n meselelerini biraraya getiren, "el-Muhtasar" ve hilâfa dair yazılan "el-Manzûme"de bulunan hükümleri içeren; fetvâ ve vâkiât kitaplarındaki meseleleri de içine alan bir kitap yazmayı düşünmüşümdür.*"⁽⁷⁰⁾

Buna göre, Kenzü'd-Dekâik'in kaynaklarını şöyle tasnif edebiliriz:

1- el-Câmiu's-Sağîr: İmam Muhammed'in (189/804) Zâhiru'r-Rivâye olarak bilinen altı kitabından ikincisidir. Yaklaşık 1532 meseleyi içeren bu eserde İmam Muhammed, Ebu Yûsuf'un (183/789), Ebu Hanîfe'den (150/767) yaptığı nakilleri toplamıştır. Leknev 1292, Bulak 1302.

2- el-Câmiu'l-Kebîr: Zâhiru'r-Rivâye kitaplarının üçüncüsü olan bu eserde İmam Muhammed, Ebu Hanîfe'den doğrudan yaptığı rivayetleri toplamıştır. Açıklamalı ve tahlil edici bir üslûbu olan bu eser de matbûdur. Kahire 1356, Haydarâbad 1356.

3- ez-Ziyâdât: Zâhiru'r-Rivâye kitaplarının sonuncusu olan bu eser de İmam Muhammed'e aittir. *el-Câmiu'l-Kebîr*'de zikredilmeyen meseleleri ihtiva eder. Daha ziyade, Ebu Hanîfe'den sonra ortaya çıkan hukukî meseleleri bir araya getirir. (Süleymaniye Ayasofya 1385; Fatih 1555; Lâleli 946).

4- el-Muhtasar: İmam Ebu Cafer et-Tahâvî'nin (321/935) bu eseri, hanefî mezhebinde yazılmış muhtasarların ilki, en özgünü, nakil yönünden en sağlamı, dolayısıyla fetva bakımından da en tercih edilenidir. Hanefî mezhebinde nasıl ki mutlak olarak "*el-Kitab*" denildiği zaman el-Kudûrî'nin "*el-Muhtasar*"ı anlaşılırsa, "*el-Muhtasar*" denildiği zaman da et-Tahâvî'nin "*el-Muhtasar*"ı anlaşılır⁽⁷¹⁾. Kahire 1370.

5- el-Manzûme: Ebu Hafs Necmüddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin (537/1142), fıkıh hükümlerini ve imamlar arasındaki farklı görüşleri manzum olarak verdiği bir ilm-i hilâf çalışmasıdır. Nazım türünde yazılmış ilk fıkıh kitabı olan⁽⁷²⁾ "*el-Manzûme*" 2669 beyittir. Ebu Hafs en-Nesefî, on bölüme ayırdığı bu kitabında, hanefîlerin dört büyük imamıyla, İmam Şâfiî'nin (204/819) ve İmam Mâlik'in (176/795) görüşlerine yer vermiştir⁽⁷³⁾.

6- Fetvâ ve vâkiât kitapları: en-Nesefî'nin "*el-Vâfi*"de belirttiğine göre kaynaklarından biri de, fetvâ ve vâkiât türündeki kitaplardır. Kendisinin

(70) Katip Çelebi, a.g.e., II/1997.

(71) Serkis, *Mu'cemu'l-Matbûât*, II/1233; Sezgin, GAS, I/439.

(72) Leknevî, a.g.e., s. 149-150.

(73) Katip Çelebi, a.g.e., II/1867.

vefât tarihi olan 710 yılına kadar hanefîlerce telif edilmiş meşhur fetvâ ve vâkiât kitaplarından bazılarını sıralarsak bu türdeki kaynaklarını da tesbit etmiş oluruz:

a. en-Nevâzil fi'l-Furû: İmam Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (372/982) bu kitabı, türünün ilk çalışmasıdır⁽⁷⁴⁾.

b. Fetâvâ Şemsileimme el-Halvânî: Abdülaziz b. Ahmed el-Halvânî (448/1056)⁽⁷⁵⁾.

c. el-Fetâvâ'n-Nesefiyye: Ebu Hafs Necmüddîn en-Nesefî⁽⁷⁶⁾.

d. el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye: Abdürreşid b. Ebî Hanife el-Velvâlicî (540/1145)⁽⁷⁷⁾.

e. Fetâvâ-Kâdihân: Fahrüddîn b. Mansur el-Özcendî (592/1195); Hind 1272, Kahire 1282, Leknev 1898⁽⁷⁸⁾.

f. el-Fetâvâ ez-Zahîriyye: Zahîruddin Muhammed el-Buhârî (619/1222)⁽⁷⁹⁾.

7. en-Nesefî'nin "*el-Vâfi*"de zikrettiği bu kaynaklara, kendisinin üzerinde çok durduğu hatta şerh etmek istediği "*el-Hidâye*"yi de eklemeliyiz. el-Leknevî, bu konuda el-İtkânî'nin *Ğayetu'l-Beyân*'ına dayanarak şunları söyler: "en-Nesefî, *el-Hidâye*'yi şerh etmek istemiş fakat bunu duyan Tâcu's-Şerîa'nın, bunun kendisine uygun düşmeyeceğini söylemesi üzerine bu niyetinden vazgeçmiş sonra da *el-Hidâye* gibi bir kitap telifine karar vermiş ve "*el-Vâfi*"yi yazmıştır. Daha sonra da bunu şerh ederek "*el-Kâfi*"yi meydana getirmiştir ki bu da zaten bir *Hidâye* şerhi gibidir.⁽⁸⁰⁾ *el-Hidâye*, Ebu Hasan el-Merğînânî'nin (593/1196) eseridir. Müellif bu eserde, İmam Muhammed'in *el-Câmiu's-Sağîr*'i ve el-Kudûrî'nin *el-Muhtasarı*'ndan hareketle yazdığı "*Bidâyetu'l-Mübtedî*" isimli kendi metnini şerh etmiştir. Kalkûta 1234, Kazan 1888, Bombay 1279

(74) Katip Çelebi, a.g.e., II/1981.

(75) Brockelmann, GAL, Suppl. 1/638.

(76) Katip Çelebi, a.g.e., I/706.

(77) Katip Çelebi bu eseri yanlış olarak Zahîruddîn İshak b. Ebîbekr'e (710/1310) nisbet etmiştir. *Keşfu'z-Zunûn*, II/1230-1231. Muhtemelen Kâtip Çelebi'ye atfen Bağdatlı İsmail Paşa (*Hediyetu'l-Ârifin*, I/568), Brockelmann (GAL., II/94) ve Ö. R. Kehhâle de (*Mu'cemu'l-Müellifin*, V/231) aynı yanlış tesbite yer vermişlerdir. Ayrıca bkz. Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 94; Özel, *Hanefti Fıkıh Alimleri*, s. 50; Koca Ferhat, "*el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*", DİA., XII/448-449.

(78) Katip Çelebi, a.g.e., II/1227; Serkis, a.g.e., I/500; Brockelmann, GAL, I/465, Suppl. I/644.

(79) bkz. İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ârifin*, 2/1111; Brockelmann, GAL, I/472, Suppl. I/652; Zirikli, *el-A'lâm*, 6/214; Özel, a.g.e., s. 63.

(80) Leknevî, a.g.e., s. 101.

(el-Vikâye ile)⁽⁸¹⁾.

Asırlarca fakihler arasında elden ele dolaşmış, temel metinlerden biri olmuş Kenzü'd-Dekâik, 1843 yılında William Cureton tarafından Londra'da neşredilmiştir. Bu neşri takiben 1282/1865 ve 1287/1870 yılında Delhi'de; 1306/1888 yılında dört cilt halinde ve satır arasındaki Farsça tercümesiyle yine Delhi'de; 1309/1891 yılında Kahire'de Ebu'l-Kâsım es-Semerkandî'nin *Mustahlasu'l-Hakâik* ve Bedruddîn el-Aynî'nin (855/1451) *Ramzu'l-Hakâik* isimli şerhleriyle beraber basılmıştır. Daha sonraki tarihlerde, muhtelif yerlerde başka şerhleriyle beraber defalarca tabedilmiştir⁽⁸²⁾.

B. Muhtevası, Sistematiği ve Metodu

İslam hukukunda, Roma hukukunda olduğu gibi teknik bir husûsî (özel) hukuk-umûmî (kamu) hukuk ayırımı yoktur. Her ne kadar *hakku'l-ibâd* ve *hakku'llah* ıstılahları bulunsa ve bunlardan birincisi özel hukuka, ikincisi kamu hukukuna genel hatlarıyla tekabül etse de⁽⁸³⁾, kesin surette böyle bir ikili ayırım, İslâm hukuku için sözkonusu değildir. İslâm hukuku bu ikili ayırım yerine, kendine has bir özellik olarak hukuku (fikhî hükümleri) üç ana grupta mütâlâ etmiştir. Bu bölümler, klasik fıkıh kitaplarında genel kabul görmüş sırasıyla: a) *İbâdât* b) *Muâmelât* c) *Ukûbât*tır.

Bu açıdan Kenzü'd-Dekâik'in muhtevasına baktığımız zaman, bu üçlü tasnifin onda da hakim olduğunu görüyoruz. Hukukun şubelerine yani meselâ medenî hukuk, ticaret hukuku, devletler hukuku, ceza hukuku ve usûl hukuku bölümlerine dair detay hükümleri muhtevî Kenzü'd-Dekâik, bunlardan ayrı olarak, İslâm hukukunun ve hayatının ayrılmaz parçası olan ve kişi ile yaratıcısı arasındaki ilişkileri düzenleyen *ibâdât* (dînî pratikler) bölümüyle, kişi ile eşya arasındaki münasebetleri düzenleyen "*kerâhiyye*" bölümüne de sahiptir. Yalnız, anayasa ve idare hukuku sahası diğerlerine göre daha dar tutulmuştur. Bunda, fıkıh edebiyatı geleneği içinde bu iki sahanın siyasî gerekçelerle gelişmemiş olmasının büyük etkisi vardır. Bununla beraber meselâ "*Kitâbu's-Siyer*" başlığında devlet başkanlığıyla ilgili kimi hükümlere de yer verilmiştir.

Ebu'l-Berakât en-Nesefî, tıpkı seleflerinde olduğu gibi, konuları önce kitaplara ayırmış, her bir konuya bir kitap (bölüm) tahsis etmiş ve konunun ismini de kitap ismi olarak kullanmıştır. Daha sonra her kitabı, belli meselelerdeki hükümleri biraraya toplamak gayesiyle bablara ayırmıştır. Aynı bab içinde mütâlâ edilebilen ama mahiyeti itibariyle farklı olan meseleler için de, o bab

(81) Katip Çelebi, a.g.e., II/2032; Brockelmann, *GAL*, I/466; *Suppl.* I/644.

(82) Serkis, *Mu'cemu'l-Matbûât*, 2/1853; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, s. 72.

(83) "Hak" kavramı ile ilgili derli-toplu bir bilgi için bkz. Bardakoğlu Ali, "*Hak: Fıkıh*" DİA, 15/139-151.

içinde fasıllar açmıştır. Dolayısıyla Kenzü'd-Dekâik'in fikhî hükümleri işleyiş tarzı, *kitap-bab-fasıl* sırasıyla olmaktadır. Bir misal vererek bu sistematîği kavramaya çalışırsak: Devletler umûmî ve kısmen husûsî hukukuyla ilgili meseleleri incelediği bölüme, klasik tesmiye gereği "*Kitâbu's-Siyer*" başlığını vermiş, burada savaşın hükmü ve şekli üzerinde durduktan sonra "*Bâbu'l-Ğanâim ve Kısmetihâ*" yan başlığıyla bir bab açmış ve burada, ganimette hak sahibi olmanın keyfiyetinden, anveten yani savaş yoluyla ele geçirilen toprağın ganîmet olması sebebiyle hukukî statüsünden, esirlere ve düşman tarafının canlı hayvanlarına yapılacak muameleden ve fetihten sonra müslüman olan harbînin âkibetinden bahsetmiştir. Daha sonra da "*Faslün fi keyfiyyeti'l-kısme*" başlığıyla, bu bab içinde bir talî bölüm açmış, burada da, savaştan sonra İslam ülkesine getirilmiş ganimetlerin taksim keyfiyeti işlenmiştir.

Katip Çelebi, en-Nesefî'nin kitabı telif ederken bazı rumuzlar kullandığını ve bununla neyi kastettiğini söyler. Buna göre Nesefî "ح" harfi ile Ebu Hanîfe'yi, "س" ile Ebu Yûsuf'u, "م" ile Muhammed'i, "ز" ile Züfer'i; "ف" ile Şâfiî'yi, "ك" ile Mâlik'i, "و" ile ahabın (mezhep imamının ilk talebelerinin) rivayetini "ط" ile itlâkât denen genel mülâhazaları göstermiştir⁽⁸⁴⁾. Fakat biz, gerek İstanbul kütüphanelerindeki yazmalarda ve gerekse şerhleriyle yapılan baskılarında, metinde bu harflerin kullanıldığına rastlamadık. Daha önce el-Mavsilî'nin "*el-Muhtâr*"da tatbik ettiği bu sistemi, Katip Çelebi hangi nüshada gördü, bilemiyoruz.

Kenzü'd-Dekâik, fikhî hükümleri verirken meseleci (casuiste) bir metot takip etmiştir. Esasen, "*Kavâid-i Külliyye*" ile "*Eşbâh ve Nezâir*" türü kitaplar dışındaki bütün fîrû' kitapları genelde bu metodla kaleme alınmıştır. Kazuistik metotta, meseleler ayrı ayrı ve ayrıntılı bir biçimde tanzim edilmiştir. Yoksa benzer hukukî münasebetlere, genel ve ortak niteliklere göre küllî kâide ve teorileri tanzim metodu olan mücerret metot (soyut kural yöntemi) kullanılmamıştır.

Kenzü'd-Dekâik, bir muhtasar olduğu için, meseleleri kısaltarak ve özetleyerek biraraya toplamıştır. Bazen bu ihtisar neticesinde, metinde hiç anlaşılacak derecede kısaltmalara da gidilmiştir. Kitabı mütâlâ eden kişi bu tür yerleri, eğer kuvvetli bir fıkıh mümâresesi yoksa ancak şerhler yardımıyla anlayabilir. Bir misâl vermek gerekirse: Nikah kitabının birinci babı olan "*Babu'l-evliyâ ve'l-ekfâ*" bölümünde, velinin evlendirmeden önce kızın fikrini sormasına karşılık, kızın susması veya gülmesinin ya da evlendirme haberinin kıza ulaşmasından sonra kızın susmasının, kabul yönündeki irâde beyanına

(84) Katip Çelebi, a.g.e., II/515.

delalet edeceği açıklandıktan sonra, bekâretle ilgili mesele vazedilmiş ve hemen sonra da şu ibare getirilmiştir:

والقول لها إن اختلفا في السكوت

Eğer diğer metinlere ya da şerhlere bakılmazsa bu ibare kolay kolay çözülemez. Acaba ihtilaf eden kişiler kim? Ne zaman ve nasıl ihtilaf etmişler? Hangi taraf sükût edildiğini iddia ediyor ki, itibar edilen söz kadının sözü oluyor?

Kenzü'd-Dekâik'tan önce yazılmış diğer muhtasarlarda bu konu daha açık ifadelerle zikredilmiştir. Meselâ el-Kudûrî'nin ibaresi şöyledir:

وإذا قال الزوج بلغك النكاح فسكت وقالت رددت فالقول قولها ولا يمين

عليها

Buna benzer, kolay anlaşılmayacak ve şerhlere müracaatı gerektirecek ifade ve ibareler, diğer bölümlerde de zaman zaman görülmektedir.

C. Kenzü'd-Dekâik Üzerine Yapılan Çalışmalar:

Mütûn-ı Erba'a'dan ve *mütûn-ı mu'tebera*'dan sayılan Kenzü'd-Dekâik, üzerinde pekçok çalışma yapılan eserlerin belli başlılarından. Kâtip Çelebi, bu kitap üzerine yapılmış otuza yakın şerh veya hâşiye sayar. Biz burada, bu çalışmalardan sadece en meşhurlarını tanıtacak, diğer bir kısmını da sadece zikretmekle yetineceğiz⁽⁸⁵⁾.

1- Tebyînu'l-Hakâik تبين الحقائق: Ebu Muhammed Fahrüddin Osman b. Ali ez-Zeylaî (743/1342) tarafından yapılan bir şerhtir. Eser, İslam hukuk edebiyatı içinde makbul ve güvenilir bir kaynak olma özelliği kazanmıştır. Ebu Hanîfe ve talebeleri yanında daha sonraki hanefî hukukçuların görüşlerine de yer verilen eserde zaman zaman İmam Şâfiî, Mâlik ve İbn Ebî Leylâ'nın kanaatleri de zikredilmiştir. Görüşlerine müracaat ettiği fakihleri bazen ismine, bazen eserine atıfta bulunarak belirten Zeylaî, bu görüşlerin dayandığı delilleri de ele almış ve çok teknik hukukî tahlillerde bulunmuştur. Üzerinde el-Merğînânî'nin (593/1197) *el-Hidâye* isimli kitabının tesirleri hissedilen *Tebyînu'l-Hakâik*'ta, tercihlerin delillendirilmesinde sünnet-hadis bilgilerine büyük önem verilmiş ve hadislerin alındığı kaynaklar her zaman belirtilmiştir⁽⁸⁶⁾. Kolay anlaşılır ve "mu'temed" bir şerh olan *Tebyînu'l-Hakâik*, 1302'de Leknev; 1303'de Kahire; 1313-1315'de (c. I-IV) Şihabuddin Ahmed eş-Şelebî'nin

(85) Katip Çelebi, a.g.e., II/1515-1517; Brockelmann, GAL, II/251; Suppl. I/761, II/263 vd.; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 72; Çetiner, *Ebu'l-Berakât en-Neseî ve Medârik Tefsiri*, s. 34 (49. dipnot); Serkis, *Mu'cemu'l-Matbûât*, I/918; 265.

(86) Zeylaî, *Tebyînu'l-Hakâik Şerh Kenzi'd-Dekâik*, Bulak 1313 baskısından ofset Beyrut, ts. (Dâru'l-Ma'rife), I-IV.

(947/1540) haşiyesiyle) Bulak'ta neşredilmiştir.

2- Mustahsenu't-Tarâik مستحسن الطرائق : Ahmed b. Ali b. Fasîh'in (755/1354) telif ettiği bu eser, Kenzü'd-Dekâik'in manzum hale getirilmiş şeklidir. (Berlin 4596; Paris 904)

3- Keşfu'l-Hakâik كشف الحقائق: Yusuf b. Mahmud er-Râzî (894/1392). Katip Çelebi'de bu kitabın ismi *Keşfu'd-Dekâik* şeklindedir. (Zeytûn 4/210; Kahire 1/457).

4- Tebyînu'l-Hakâik تبين الحقائق: Mu'înüddin Muhammed b. İbrahim el-Heravî (811/1408). *Kenzü'd-Dekâik*'in önemli şerhlerinden biridir. (Süleymaniye 586; Dâmatzâde 870/1; Musul 83; Zeytûne IV, 147).

5- Ramzu'l-Hakâik رمز الحقائق: Bedrüddin el-Aynî'nin (855/1455) bu değerli şerhi 1870 tarihinde Delhi'de, 1877 tarihinde Leknev'de yayımlanmıştır. İbn Âbidîn, zayıf görüşleri nakletmesinden dolayı bu eserin, son dönem hanefî alimlerin tasvib edilmediğini kaydeder.⁽⁸⁷⁾

6- el-Bahru'r-Râik البحر الرائق: Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed b. Nüceym (970/1562) tarafından hazırlanan bu şerh, müellifi İbn Nüceym tarafından *el-İcâratü'l-Fâside* bahsine kadar yazılmış, geri kalan bölümler Muhammed b. Hüseyin et-Türî (1004/1595) tarafından tamamlanmıştır.

İbn Nüceym, kitabının başında eserin yazılış maksadını açıklarken *Kenzü'd-Dekâik*'in en iyi şerhi olmasına rağmen *Tebyînu'l-Hakâik*'in hilâfiyât üzerinde çok durmasını, buna karşın *Kenz*'in ifade ve manalarının izahının ise pek yapılmamış olmasını zikreder. Bu eksikliği fetâvâ ve şerh türü eserlerden aldığı hüküm ve görüşlerle gidermeyi amaçlayan İbn Nüceym, atıflarda bulunduğu kaynakların bir listesini yine eserin girişinde sunar. Ayrıca konuları incelerken bilgileri aldığı kaynakları her zaman belirtir ve bazen aynen iktibaslarda bulunur. Böylece o, kendi zamanına kadar yazılan hanefî fıkıh kitaplarının bir özetini meydana getirmiştir. Sık sık geçen "*Şârih*" sözüyle Zeylai'nin kastedildiği kitabın ilk konusu olan "*tahâret*" bölümüne başlamadan önce fıkıh ilminin tarifi, şer'î delillerden çıkarılan hükümlerle bunların hukukî vasıfları ve şer'î hükümlerin delilleri yani İslam Hukuku'nun kaynaklarına dair çok dakik bir tahlil verilir. Kitap içinde de yeri geldikçe fıkıh ve usûl terimleri yeterli açıklamalarla tanıtılır.

Hem mezheb imamının, hem ashabın (mezheb imamının ilk talebeleri) ve hem de meşâyih'in (mezhebin sonraki büyük bilginleri) görüşlerine yer verilen şerhde tercih edilen ictehadlar belirtilir. Bu arada yer yer diğer mezheplerin görüşleri ele alınarak mukayeseler yapılır ve delillere yer vermek suretiyle

(87) İbn Âbidîn, "Ukûd Resmî'l-Müftî", s. 13.

mezhebin benimsediği hükmün üstünlüğü gösterilmeye çalışılır⁽⁸⁸⁾. Bu önemli şerh, Kahire'de 1311 yılında (c. I-VIII) kenarında İbn Âbidîn'in *Minhatu'l-Hâlık* adlı hâşiyesi ile yayımlanmıştır. Son cildi et-Tûrî'nin tekmilesidir.

7- Mustahlasu'l-Hakâik مستخلص الحقائق: Ebu Kasım İbrahim b. Muhammed es-Semerkindî (907/1501). Bu eser 1870, 1882 Delhi; 1870, 1877 Leknev'de yayımlanmıştır. Aynı müellifin *Şerhu Ebyât-ı Mustahlası'l-Hakâik* isimli Farsça şerhi de, Peşaver 1292'de yayımlanmıştır.

8- en-Nehru'l-Fâik النهر الفائق: Kanaatimce, Kenzû'd-Dekâik üzerine yazılan belki de en kullanışlı şerh olma özelliğini gösteren eser, el-Bahru'r-Râik müellifi Zeynüddîn İbn Nüceym'in kardeşi olan Sirâcüddîn Ömer b. İbrahim b. Muhammed b. Nüceym (1005/1596) tarafından hazırlanmıştır.

Bölüm başlarında o bölümün temel terimlerinin filolojik ve ilmî izahlarına geniş yer verilmiştir. Görüş ve hükümlerin alındığı kaynaklar açıkça zikredilmiş, delil olarak kullanılan hadisler değerlendirilmiş ve tahrirci yapılmıştır. Okuyucuyu sıkmamak ve konunun zihinlerde kalıcılığını sağlamak maksadıyla olsa gerek, secili ifadeler ve şiirlerle süslenen eserde, şâfiî ve mâlikîler başta olmak üzere diğer mezheplerin görüşlerine de yer verilmiştir.

Konu içinde dikkat çekilmesi gereken yerlere تنبيه, ikinci derecedeki detay hükümlere فرع ya da فروع diyerek değinilmiştir. Doğrudan hükümlerle ilgili olmayıp edep ve ahlâk prensiplerinden sayılabilecek hususlara da ومن والآداب ifadesiyle işaret edilmiştir. Hükümlerin tesbitinde hukuk metodolojisi kaidelerinin rolü ve uygulanışı da (*tahrîcü'l-furû' ale'l-usûl*) zaman zaman gösterilmiştir⁽⁸⁹⁾.

Baştan *Kitâbu'l-Kadâ*'ya kadar yapılabilen ve henüz neşredilmeyen bu kıymetli şerh, çeşitli kütüphanelerde yazmalar halinde bulunmaktadır. (Köprülü 583/4; Süleymaniye 481/2; Kılıç Ali Paşa 391/2; Fatih 1744; Zeytûne IV, 263)

9- Şerhu Kenzi'd-Dekâik شرح كنز الدقائق: Molla Miskîn olarak bilinen Muînuddin Muhammed b. Abdillâh'a (954/1547) ait olan bu şerh Bulak'ta 1287 yılında, Kahire'de 1294, 1303, 1312 ve 1328 yıllarında basılmıştır. Esere Ahmed el-Hamevî de (1098/1687) bir hâşiyeye yazmıştır⁽⁹⁰⁾. İbn Âbidîn, yazarı çok iyi tanımadığı için son dönem hanefî alimlerinin bu

(88) İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik Şerh Kenzi'd-Dekâik*, Kahire 1311 baskısından ofset Beyrut ts. (Dârü'l-Ma'rife), I-VIII.

(89) Ömer b. Nüceym, *en-Nehru'l-Fâik bi Şerh Kenzi'd-Dekâik*, Köprülü, 583/4, I-II.

(90) bkz. Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 114.

kitabına fazla iltifat etmediklerini kaydeder.⁽⁹¹⁾

BİBLİYOGRAFYA

Atay Hüseyin, "İslam Hukuk Felsefesi Bibliyografyası", (A. Hallâf'ın *İlmu Usûli'l-Fikh* adlı eserinin tercümesine yazılan Giriş'te), Ankara 1973, s. 75-149.

Bardakoğlu Ali, "Hak", DİA, 15/139-151.

Brockelmann, Carl (1956), *GAL (Geschichte der Arabischen Litterature)*, I-II, Leiden 1943-1944.

GAL, Supplementband, I-III, Leiden 1937-1942.

Çetiner, Bedreddin, *Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve Medârik Tefsiri*, İstanbul 1995.

Gibb, H. -Kramers, J. , "al-Nasafî", *Shorter Encyclopaedia of Islam*, Leiden 1974, s. 439.

Hamevî, Yâkût (628/1228), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Beyrut 1955.

Hamîdullah, Muhammed, *Mecmû'atü'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide*, Beyrut 1407-1987.

Heffening W. , "al-Nasafî: Hafız al-Din Abu'l-Barakat", EI, 7/969.

Hitti, Philip (1978), *Siyâsi ve Kültürel İslam Tarihi*, I-IV, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin (1252/1846), "Ukûd Resmî'l-Müftî", *Mecmû'atü'r-Rasâil* içinde, İstanbul 1325.

İbn Hacer, el-Askalânî (852/1448), *ed-Dureru'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, I-V, Kahire 1966.

İbn Kemal Paşazâde (904/1534), *Risâle fi Tabakâti'l-Fukaha (Kevserî, Hüsnü't-Tekâdî fi Sîrati'l-İmam Ebî Yûsuf el-Kâdî* içinde), Kahire 1368/1948, s. 25-27.

İbn Kutlûbuğâ, Kasım (879/1474), *Tâcu't-Terâcim*, Bağdat 1962.

İbn Nuceym, Siracüddîn Ömer b. İbrahim (1005/1596), *en-Nehru'l-Fâik Şerh Kenzi'd-Dekâik*, Köprülü 583/4.

İbn Nuceym, Zeynüddîn (970/1562), *el-Bahru'r-Râik Şerh Kenzi'd-Dekâik*, I-VIII, Beyrut, ts. (Dâru'l-Ma'rife)

İsmail Paşa, el-Bağdâdî (1339/1920), *Hediyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâr'u'l-Musannifîn*, I-II, İstanbul 1951-1955.

(91) İbn Âbidîn, "Ukûd Resmî'l-Müftî", s. 13.

- Katip Çelebi, Hacı Halife (1067/1657), *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, I-II, İstanbul 1941-1942.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin: Terâcim Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, I-XV, Beyrut ts. (Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî).
- Koca Ferhat, "*el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye*", DİA. , XII/448-449.
- Kuraşî, Abdulkadir b. Muhammed (775/1373), *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, I-III, Kahire 1398.
- Leknevî, Abdülhay (1304/1886), *el-Fevâidü'l-Behiyye*, Beyrut, ts. (Dâru'l-Ma'rife).
- Mahmesânî, Subhî, *Felsefetü't-Teşrî fi'l-İslâm*, Beyrut 1371.
- Minorsky V. , "*Nakhshab*", EI, 7/925.
- Muhammed İbrahim Ahmed, *el-Mezheb inde'l-Hanefiyye*, Mekke, ts.
- Muhammed Yusuf Musa, *Târîhu'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Kahire 1378/1958.
- Müslim b. Haccâc (261/874), *Sahih Müslim* I-IV, İstanbul 1981.
- Özel, Ahmed, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Ankara 1990.
- Serkîs, Yusuf Elyan (1932), *Mu'cemu'l-Matbûâti'l-Arabiyye ve'l-Mu'arrabe*, I-II, Kahire 1928-30.
- Sezgin, Fuat, *GAS (Geschichte der Arabischen Schriftums)*, I-V, Leiden 1967.
- Suter H. -Vernet J. , "*İbn al-Sa'âtî*", EI, 3/921.
- Şemseddin Sâmi (1904), *Kâmûsu'l-A'lâm*, I-VI, İstanbul 1316.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1980.
- Ya'akov Meron, "*The Development of Legal Thought in Hanafi Texts*" *Studia Islamica* 30 (1969), s. 73-118.
- Yaman, Ahmet, "*Neş'etü Edebi'l-Fıkhî'l-İslâmî ve Tatavuruhu*", S. Ü. İ. F. D. sy: 6 (1996), s. 235-252.
- Wensinck, A. J. (1939), "*Al-Nasafi: Abu'l-Muîn Maymûn*", EI, 7/968-969.
- Zeyla'î, Fahrüddin Osman b. Ali (740/1342), *Tebyînu'l-Hakâik şerh Kenzi'd-Dekâik*, I-VI, Bulak 1313.
- Zirikî, Hayruddîn (1976), *el-A'lâm: Kâmus Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ*, I-XI, Kahire 1954.